

КРАСА ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я У ТВОРЧОСТІ АРКАСІВ (ДІДА ТА ОНУКА)

THE BEAUTY OF THE NORTHERN BLACK SEA COAST IN THE ARKASES' WORK (GRANDFATHER AND GRANDSON)

Руссова В.М.,

orcid.org/0000-0002-3314-2625

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української філології та міжкультурної комунікації
Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Автор аналізує прозову спадщину Миколи Аркаса III, який виріс і сформувався на Миколаївщині. Згадується його національне та біографічне коріння. Микола Аркас-молодший у своїй «Повісті про наш степ широкополий», яка була опублікована в 1975-1978 рр. в українському політичному суспільно-науково-літературному журналі «Визвольний шлях» у Лондоні, зобразив спогади про Україну не лише в картинах дитинства та юності, а й створив мозаїчне полотно з історії Південного Причорномор'я на тлі всієї історії України, акцентуючи увагу на народній культурі та побуті. Продемонстровані його знання про природознавство, звичаї та міфи рідного краю. Як більшість письменників-емігрантів, він інтерпретує історичне минуле свого народу в контексті європейської історії. Образ давньої України з її природними багатствами та звичаями культури посідає провідне місце в «Повісті про наш крок широкодолий». Одним із провідних мотивів «Повісті про наш крок широкодолий» є ностальгія за втраченим «раєм» – рідною домівкою та неможливістю повернутися на батьківщину за життя. Подорож у садибі предків на берегах Південного Бугу, до Чорного моря, на простори Бузьких степів показана автором, щоб передати свою любов до рідного краю та його людей. Водночас звернення до сучасних автору молодих українців 60-70-х років ХХ століття сповнене віри в можливість повернення України до волі, незалежності, за яку збройно боровся Микола Аркас-третій. І все це молодший успадкував від діда. Адже М. Аркас-старший – автор «Історії України-Русі». Відомий ще своєю оперою «Катерина» Микола Аркас-старший є яскравим прикладом свідомого виховання своїх дітей. «Повісті про наш степ широкополий» до сих пір не розглянуто літературознавцями докладно. Аркас-молодший, знаходячись поза межами батьківщини, слідував традиції емігрантської української літератури ХХ століття, зображуючи свою українську ідентичність та намагаючись зафіксувати, утримати при житті літературні традиції України. Розглядаються традиції у художній творчості М.Аркаса-молодшого, який засвоїв і духовно успадкував патріотичні й естетичні здобутки свого діда.

Ключові слова: Аркас, історія України, батьківщина, степ, Миколаївська область.

The author analyzes the prose heritage of Mykola Arkas III, who grew up and was formed in Mykolayiv region. His national and biographical roots are mentioned. M. Arkas Jr. in his "Povist pro nash step shyrokodolyi" ("The Tale of Our Broad Steppe"), which was published in 1975-1978 in the Ukrainian political, social, scientific and literature magazine "Liberation Path" in London, depicted the memories about Ukraine not only in the pictures of his childhood and adolescence, but also created a mosaic canvas on the history of the Southern Black Sea region on the background of the entire history of Ukraine, emphasizing folk culture and everyday life, involving into these pictures his knowledge of the natural sciences, customs and myths of the native land. Like most emigrant writers, he interprets the historical past of his nation in the context of European history. The image of ancient Ukraine with its natural resources and culture customs occupies a leading place in "Povist pro nash step shyrokodolyi." One of the leading motifs of "Povist..." and of the lyrical digression, in particular, is nostalgia for the lost "paradise" – the native home and inability to return to his homeland during the life. A journey within the estate of the ancestors on the banks of the Southern Bug, to the Black Sea, on the expanses of the Bug steppes is provided by the author to present his love to his native land and its people. At the same time, an appeal to contemporary to the author young Ukrainians of the 60-70's of the 20th century is full of faith in the possibility of Ukraine to return to the freedom, independence, for which Mykola Arkas III was fighting by weapons and the word. And the younger inherited all this from his grandfather. After all, M. Arkas Sr. is the author of "History of Ukraine-Rus". Mykola Arkas Sr., known for his opera "Kateryna", is a shining example of the conscious upbringing of his children. "Povist pro nash step shyrokodolyi" has not yet been considered in detail by literary critics. Arkas Jr., being outside his homeland, followed the traditions of emigrant Ukrainian literature of the twentieth century, depicting his Ukrainian identity and trying to capture, keep alive the literary traditions of Ukraine.

Key words: Arkas, history of Ukraine, motherland, steppe, Mykolayiv oblast.

Повернення до історичного минулого є характерною ознакою творення національних держав. Особливу увагу щодо українського державотворення сьогодні має перепрочитання біографій, творчої спадщини кращих синів України. Серед таких особистостей на Миколаївщині приваблю-

вими є у плані використання їх творчості родина Аркасів. Зокрема, історична і художня спадщина Миколи Аркаса-старшого та його названого сина (онука) так само Миколи Аркаса.

Відомий своєю оперою «Катерина» та «Історією України-Русі» М.Аркас-старший

є яскравим прикладом свідомого виховання своїх дітей. У пошані до всього прекрасного у патріотичному дусі Аркас-молодший, наприклад, згадував, що свою «Історію...» його предок написав, власне, для навчання нащадка історії України. Так, описуючи дідівський дім у с. Богданівці у «Повісті про наш степ широкополий» автор зазначає: «За цим столом тато пише «Історію...», призначену для мене» [4, с. 438].

Безумовно, естетичні акценти для передачі патріотичних почуттів Аркаса-старшого мали свідоме місце в описах рідного краю, яким для юного читача «Історії...» була, перш за все, Північна Причорноморщина, а в ширшому смислі – вся Україна. Не випадково, пізніше, коли Аркас-молодший приступив до «Повісті про наш степ широкополий», то у зверненні до українського читача кінця ХХ століття із захопленням писав: «... вручаю цю повість про тепер вже казковий край степів широкополий» [6, с. 712].

Загалом творчість сім'ї Аркасів привертала увагу дослідників мистецтвознавства, фольклористики та історичної галузі науки. Тут, зокрема, треба згадати першого біографа М. Аркаса-старшого Л. С. Кауфмана (1958 р.), книга якого стала раритетом, Т. В. Березовської «Історичний портрет роду Аркасів» (2006 р.), В. П. Шкварця «Микола Миколайович Аркас: життя, творчість, діяльність. Монографія» (2002 р.). Але окремо питанню продовження традицій духовного, естетичного виховання та творчості сім'ї не було оприявлено у наукових дослідженнях. Щоправда, були у ювілейному збірнику в Миколаєві у 1997 році подані статті І. Ю. Берези та Л. В. Айзікової «Етичні та естетичні ідеали М. М. Аркаса», Л. В. Старовойт «Творчі взаємини М. М. Аркаса з М. Л. Кропивницьким», В. Ф. Іванова «Музичні джерела опери М. Аркаса «Катерина»», О. М. Петренко «Катерина» М. М. Аркаса у контексті світової оперної класики» та С. М. Авраменко «Опера М. Аркаса «Катерина» – твір національного музично-театрального мистецтва» [10]. Тож ґрунтовної праці про спадкоємність у царині виховання любові до прекрасного в родині Аркасів ще не написано, а художня спадщина М. Аркаса-молодшого не стала об'єктом дослідження.

Зауважимо, що «Повість...», на жаль, до сих пір не розглянуто літературознавцями докладно. Тож маємо можливість сказати і своє присутнє слово щодо акцентації краси рідної природи, його отчого краю, наголошуючи традиційне й у оприявленні прекрасного. Не відкидаємо і певну екзальтованість автора, який у той час знаходився

вже більше 50 років за межами батьківщини і часто його рідна земля ввижалася йому раєм.

Власне до естетичних мотивів у своїй історичній прозі, а саме «Історії Північної Чорноморщини» М. Аркас-третій звертається так само, як і його предок – дід (батько) М. Аркас-молодший у зв'язку з залюбленістю у давньогрецький епос, зокрема – «Одіссею» Гомера. Він акцентує велич і красу Ольвії, наголошуючи її значну цивілізаційну місію. Водночас подає оцінку впливу тубільного населення на культуру греків Ольвії, що врешті позначилося на втраті античних традицій естетизму і «варваризації» ольвіополітів [2, с. 137]. З пієтетом згадує Аркас-молодший подорожі з татом до Ольвії. Зокрема, він з особливим ліризмом зауважує: «І щоразу, як я побачив попереду високу могилу Зевса, якесь беззвісне, благоговійне почуття охоплювало мене, ніби я наближався до великої святині» [2, с. 220].

Відзначимо, що особливе ставлення автора до культових споруд – священних місць так само відзначаються і у «Повісті про наш степ широкополий», коли він згадує домову церкву, яку побудував його прадід у Богданівському маєтку. Цій споруді присвячено невеликий підрозділ «Богданівська церква». У тому, як автор змальовує архітектуру й інтер'єр цієї церкви вчуваються традиції давньоукраїнської літописної та агіографічної прози. Відзначимо, що він правдиво пише про «безстильність» храму з банальною архітектурою, але додає згадку про щедру оздоблення церкви. Він підкреслює родзинку у прикрасі: «Особливо виділялися своєю красою «Царські врата», сяючий позолотою й вимережаний тонким різьбленням іконостас та розмальована баня, що зображувала небесну блакить із золотими зірками й білими шматочками хмаринок» [6, с. 1978]. В «Історії Північного Чорноморщини» автор підкреслював красу стародавнього грецького міста. Зокрема у розділі 20 «Історія Ольвії ХVII-III ст. до Р.Х.» акцентується естетична довершеність «красуні-осади». Серед архітектурних пам'яток виділяє храми Аполлона і Зевса [2, с. 138].

Привабливим виглядає у праці й опис пейзажу Ольвійського узбережжя. Автор живописує: «Рокотали хвилі, б'ючись об берег, ласкали пісок, прикрашали його білопінним мережжям, рівномірно гоїдалися закотвені трієри й дубки рибалок, блакитнів широководий Гіппаніс, поцяцькований баранцями хвиль. Кигиками мартини, перешіптувалися з кугою очерети» [2, с. 219].

Емпатією до загиблих під натиском гетів ольвіополітів та їх славного міста насичені картини «Здобуття Ольвії гетами (Туманне марево минув-

шини» [2, с. 220-244]. Перераховуючи перлини архітектурного мистецтва – храми, святилища, автор сумно зауважує їх руйнацію. Він акцентує духовний розвій міста, згадуючи, що в найбільшій будові Ольвії – стої «філософи ведуть мудрі бесіди, тут поети читають свої вірші, тут аойди декламують уривки з Гомерової «Іліади» [2, с. 220]. Декілька разів упродовж оповіді про здобуття Ольвії варварами-гетами, автор підкреслює красу міста, чудові пейзажі його околиць. Наприклад, таке опоетизоване М.Аркасом-третім можливе сприйняття ольвійськими захисниками своєї матірної землі: «Загартовані у битвах з варварами, вояки звертали іноді свій зір з безкрайнього тла зелених степів на блакитну повідь лиману, на хащі протилежної Гилеї і на море, за яким, в недосяжній далені, під яскравим соняшним промінням, мліла прекрасна Геллада...» [2, с. 221].

Прикраси та інші оздоблення кораблів ольвіополітів подаються із захватом від їх краси, і читач може собі уявити ці бойові трієри з «жахливими грифами з тілом і ногами лева, з головою й крилами орла, з кінськими вухами та гривною з риб'ячих плавників» і т.п. [2, с. 221].

Наголошує автор і на майстерності, художньому смаку грецьких і тубільних митців гончарної, ковальської та ювелірної справи. При цьому зазначає прихильність богів до митців, що творять викінчені та красиві вироби. Милують око й міські майдани, «оздоблені статуями, гермами та стелами ольвійських героїв...» [2, с. 223].

Біль і розпач пронизують рядки, які оповідають про пожежі в місті, руйнацію будинків, струнких колонад, знищення статуй та жертвників. У візіях автора знову постають картини, коли «Білоколонна Ольвія обернулася в згарище, руїни», як він і уявляв собі ще хлопчиком, відвідуючи ці місця на початку ХХ століття, і слухаючи коментарі свого батька [2, с. 235]. Зазначимо, що Аркас-молодший, знаходячись поза межами батьківщини, слідував традиції емігрантської української літератури ХХ століття, зображуючи свою українську ідентичність та намагаючись зафіксувати, утримати при житті літературні традиції України. Тобто, замилування красою степів, лісів, гір України, її минулим докозацьких і козацьких часів часто відтіняло пейзажі, описи багатств рідного краю.

Розглянемо окремі розділи «Повісті...», в яких автор подає дійсно чарівні, казкові картини весняного пробудження природи. Про це йдеться у розділах «Сонцеворот на весну – літо, провесна устелює шлях весні-Ладі», «Весна на Півдні України»

та «Пташиний рай». Живописуючи прихід Весни-Лади – богині відродження Природи, кохання, любові, творчої сили буяння, Аркас-молодший зупиняється на чудовому пейзажі, який підсилений багатьма голосами. Ми ніби чуємо симфонію на тлі оживленої природи – рослинного і тваринного світу, степів, річок та небесних просторів. Багатоманітність образів, які попадають у поле зору автора і читача, вражають. Йдеться про спів солов'я, кукування зозулі, дрібушечки дятлів, дзвінки трелі жайворонків у піднебессі, цвіріння ластівок та горобців. Тут і клекіт лелек, і хорання горличок, курликання журавлів. До пташиного розмаїтого хору він додає хорал «цвіркунів у позахідний час, шум лісу, приздобленого молодим листячком, дзюрчання струмочків...». Звукові образи доповнюються яскравою картиною смарагдового килиму трав, річок, «обмерзаних зеленими стрічками молодого очерету». Прикметно, що образи птахів, так само, як і зелень розквітлої природи передають той позитив, який в описі поетично налаштованого автора-патріота несе в собі через символіку віру на краще.

Цікавим фрагментом у весняних картинах Причорномор'я, є «Приліт з вирію птаства». Тут автор не лише з любов'ю описує повернення птахів до місця їх народження і зростання, але й ностальгійно оприявнює свої почуття «відлетілого» не зі своєї волі українця в чужеземні світи без реальної перспективи повернення до рідних могил. Ось досить символічний опис прильоту диких гусей: «Одними з перших прилітали сіропері дикі гуси. Їх клопітливе гелготання, іноді владний суремний клич гусака серед очеретного сухостою, будили приспані зимою плавні» [3, с. 713]. Так само психологічно насичений й опис журавлиного прильоту: «Летіли ключами журавлі, курликали, перегукувалися, ніби кликали за собою в далечінь, в далеку дорогу. І думки, мрії летіли за ними, за туманючі степові простори» [3, с. 712].

Нерідко автор підсилює свої спогади про птаство, його любий різноголосий спів, посиленням на український фольклор, зокрема – на українську пісню. Так, уривком із щедрівки автор ілюструє приліт ластівочок вже після прильоту журавлів [3, с. 231]. Не буде перебільшенням визначити, що оспівування Аркасом-молодшим животворної краси Весни-Лади, з її птаством, зелом, було псалмом рідній країні, землі, на якій він народився і провів свої юні роки. Тож не дивно, що він звертається не лише до образів народної української творчості, а й до класиків української літератури, які оспівували красу рідної землі. Такою

є цитатія «Лісової пісні» Лесі Українки, наприклад [3, с. 229].

Широко послуговуючись фольклорною поетикою, звертаючись до постійних епітетів, порівнянь, метафор, персоніфікуючи природу, автор змальовує наступальний прихід весни, зупиняючись на окремих святах. Наприклад: «на святого Герасима, 4-го березня ст.ст. заклекали в гнізді на даху лелічі. Вони, як і ластівочки, щороку вертаються до своїх гнізд і ось тепер прилетіли, щоб їх почистити, підправити, приготувати для своїх пань. Полагодять і на кілька днів щезнуть, щоб повернутися потім із своїми матронами-лелеками» [3, с. 474].

Не обходить увагою письменник і образ зозулі. До неї він звертається і у своїх поезіях. Так, зокрема, у вірші «В гаю» (1931 р.) голосне, чуле кування зозулі будять у автора спогади про далеке минуле, про дівчину, яка можливо теж згадає його [7, с. 42]. Тут явно присутні міфологічні уявлення українського народу, коли зозуля атропоморфується і вступає з людьми в розмови. До того ж, зозуля в народних піснях і переказах постає як віщий птах, що пророкує людині число років її життя, пояснює передчуття серця [8, с. 63-65].

У «Повісті...» зозуля згадується з ніжністю, так само як і соловейко, присмачені ностальгією за чудовим краєвидом рідного і далекого краю. На тлі рясніючої квітами та травами Землі-Неньки, голосів з байраків, «... в гаю кукує зозуля, а в квітучих садах – соловейко щебече – тьохкає» [3, с. 475]. І цю благосну картину весняного розквіту Аркас-молодший підкріплює прекрасним образом стародавньої веснянки, де розлившись на чотири броди води, оприявнюють, як «у першому броді – соловей щебече, у другому броді – зозуленька кукує...» [3, с. 475].

Ось як автор «Повісті...» акцентує на народних прикметах щодо зозулі: віщувати, нести тугу за неvertаним минулим: «Перед її очима відкривається майбуття, і кожній людині вона охоче віщує кукуванням, скільки літ їй суджено прожити на землі...». І тут же ілюструється уривком «Закувала та сива зозуля / Раннім – рано на зорі...» – відомої пісні Ніщинського з драми «Назар Стодоля» Т.Шевченка.

Залюблений, як і його дід в перлини українського фольклору, автор із особливо загостреним почуттям патріотизму наголошує на естетичних перевагах музики українців над мистецтвом народних інструментів росіян. Зокрема, через сприйняття кобзаря, якого малим слухав ще у маєтку діда, констатує, що «завелися й по селах всілякі там балалайки й гармошки, трень-

кають, аж вуха закладають» [4, с. 1192]. І на підтвердження невмирущості української пісні наводить автор рядки Шевченкові з поезії «До Основ'яненка»: «Наша дума, наша пісня не вмре, не загине – / Ось де люди, наша слава, слава України...» [4, с. 1192].

Широко послуговується Аркас-молодший колористикою. Особливо, коли йдеться про буйноцвіття Причорномор'я чи-то весною, чи влітку. Наприклад, коли йдеться про весняні кольори степу, то це, перш за все, «зелений килим», який «оздоблений весняним квіттям», а над ним «блакитна безодня» неба [3, с. 336]. Серед зеленоцвітних пейзажів приваблюють у спогадах Галицинівські краєвиди, де «на тлі блакитного Бугу зеленіють прибережні хащі очерету та дрімучих плавнів» [3, с. 340]. Так само привабливим, красивим постає зі спогадів Аркаса-молодшого сигнальний маяк над «Болгарськими кручами», що «увесь ховається в зелені старих акацій, елантусів та бересту» [3, с. 341].

Найяскравіше і з одорацією автор змальовує весняну і літню пору, коли все навколо відроджується і проізрастає. Водночас і барви та звуки осінньої пори пронизані підсумковим спокоем господаря, який радіє плодам праці. Так у підрозділку «Повісті...» «Деякі моменти осінньої пори» подано фрагменти завершення жнив і свято Спаса – «свято Божого хліба, овочів, усіх плодів земних, а також – меду [3, с. 1435]. Серед святкового різнобарв'я одягу письменник відзначає кольори вишиваних сорочок, керсеток, плахт. Зауважує, що «як мак червоніють чобітки жартівливих дівчат та чепурних молодниць, синіють чумарки, підперезані барвистими поясами... [і] кошики, покриті барвистими хустками» [3, с. 1435].

Опоетизовує автор скупі на фарби осінні дні «бабиного літа», – як він їх називає, останній привіт теплого сонця...». Тут панує сріблястий колір, як попередження про майбутні зимові сріблясто-білі поле і дороги [3, с. 1457]. Зимові пейзажі із сніговою, морозною колористикою зустрічаємо у підрозділку «Зима в степу».

Пейзаж нічного морозного степу оприявнюється кольорами небесних світил, які незвичайно чітко окреслювали «мідяний диск місяця», а «попелясто-сірий «Чумацький шлях» вабив у безодню всесвіту [4, с. 110]. Не менш казково змальовано й схід зимового сонця, яке сходило «тьмяно-цеглистим колом» та сліпучим світом «осяювало білу пелену снігів, барвило їх на рожево, посипало золотистим бісером» [4, с. 109].

Отже, колористика пейзажів та народних свят у «Повісті...» акцентують красу як природню, так і рукотворну полишаючи післясмак занурення у розкіш прадавнього степу, у спогади про національні звичаї.

А опис краси служби у Богданівській церкві в дитячих спогадах Аркаса-молодшого десь асоціюється із одухотворенною картиною служби Божою в церкві Візантійській за «Повістю минулих літ», коли йдеться про вибір віри русичами. Так, само хороше, благосно було в ті далекі дні у дідовій церкві малому Миколці: «Яскраве, літнє сонечко скісним промінням пронизувало синявий серпанок ладанного диму, гралося самоцвітами на кришталевих дармовисах панікадила, блискотіло-виблискувало на ризах святих образах та на облаченнях панотця й дядька. Тремтливими, гарячими язичками горіли свічі, вірганно співав хор...» [6, с. 205].

Привертає увагу й епізод, де автор зберігає відчуття естетичної насолоди від споглядання

віночків з колористикою безсмертників – небесного та жовтого кольорів, якими уквітчано було ікони в родовому маєтку – «Богданівському гнізді» [6, с. 204]. І це кольори тішили душу українця-емігранта символікою рідної України – її прапора.

Отже, розглянувши традиції у художній творчості М.Аркаса-молодшого, який засвоїв і духовно успадкував патріотичні й естетичні здобутки свого діда М.М.Аркаса-старшого, можемо відзначити акценти протистояння прекрасного потворному, залюбленість у рідну природу, кращі зразки народної творчості. Власне, духовна традиція сім'ї Аркасів є яскравим підтвердженням важливої педагогічної істини, що виховання в сім'ї залежить не від словесних настанов, а від позитивного прикладу предків, зокрема, батьків, яким для Аркаса-молодшого був славетний автор «Катерини», «Історії України-Русі» та засновник Миколаївської Просвіти Микола Миколайович Аркас.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аркас М.М. Історія України-Русі. Факс.вид. Київ: ВШ, 1990. 456 с.
2. Аркас Микола. Історія Північної Чорноморщини. Т.1. Від найдавніших часів до початків формування Київської держави. Торонто: Гомін України, 1969. 350 с.
3. Аркас М.М. Повість про наш степ широкополий. *Визвольний шлях*. Кн. 2, 4, 6, 7-8, 9, 10, 11, 12. Лондон: Українська видавнича спілка, 1975.
4. Аркас М.М. Повість про наш степ широкополий. *Визвольний шлях*. Кн. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7-8, 9, 10, 11, 12. Лондон: Українська видавнича спілка, 1976.
5. Аркас М.М. Повість про наш степ широкополий. *Визвольний шлях*. Кн. 1, 2, 3, 4, 6, 7-8, 9, 10. Лондон: Українська видавнича спілка, 1977.
6. Аркас М.М. Повість про наш степ широкополий. *Визвольний шлях*. Кн. 2, 3, 4, 5. Лондон: Українська видавнича спілка, 1978.
7. Микола Аркас. З родинної хроніки. Поезії. Дума про похід на половців Новгород-Сіверського князя Ігоря Святославича у 1185 р. Миколаїв, 1993. 93 с.
8. Сліпушко Оксана. Давньоукраїнський бестіарій (звірослов). Київ: Дніпро, 2001. 144 с.
9. Шкварець В.П. Микола Миколайович Аркас: життя, творчість, діяльність. Монографія. Миколаїв-Одеса: Титра, 2002. 260 с.
10. Шануючи пам'ять патріота України. Документи і матеріали про життя та діяльність М.М.Аркаса. Миколаїв, 1997. 98 с.